

wereldoorlog. Dank zij goedgekozen citaten, afkomstig uit de afgenomen interviews, is het boek bovendien leuk om te lezen.

Beschouwd als historische studie roept het proefschrift vragen op. Dat komt vooral doordat het onderzoek uitgaat van de veronderstelling dat de jaren zeventig een duidelijke breuk in het denken over buitenshuis werkende moeders te zien geven. Volgens mij is er eerder sprake geweest van een geleidelijke mentaliteitsverandering. Al in het midden van de jaren vijftig verscheen een levensbeschouwelijk breed gedragen publikatie³ — die Morée over het hoofd heeft gezien — waaruit blijkt dat ook toen al enigszins genuanceerd gedacht werd over werkende moeders. Die trend zette in de jaren zestig door, en kreeg met de opkomst van de vrouwenemancipatiebeweging van de jaren zeventig een extra impuls. Morée creëert dus met haar cesuur—vrouwen uit de jaren vijftig en zestig tegenover vrouwen uit de jaren zeventig en tachtig—een kunstmatige scheiding der geesten. Zij had er beter aan gedaan de strategieën van buitenshuis werkende moeders uit de jaren vijftig te vergelijken met die van de jaren tachtig, en de jaren zestig en zeventig als overgangperiode te beschouwen. De complexe historische werkelijkheid zou dan meer tot zijn recht zijn gekomen.

M. van Essen

1 *De Vrouw*, XXVI (1918) 5.

2 Te wijzen valt op het proefschrift van A. E. Komter, *De macht van de vanzelfsprekendheid in relaties tussen mannen en vrouwen* (Den Haag, 1985), dat in Nederland op dit terrein een doorbraak betekende.

3 *De arbeid van de gehuwde vrouw buiten haar gezin* (Nederlands gesprekscentrum XIII; (Kampen/Utrecht-Antwerpen/Den Haag, 1956).

P. J. A. Idenburg, Th. J. M. Ruigrok, e. a., *Commerciële omroep in Nederland 1951-1991. Van REM-eiland tot RTL4* (In de pers... I; 's-Gravenhage: SDU, 1991, 174 blz., f32,50, ISBN 90 399 0178 3); M. E. L. de Koning, F. M. Mijnlief, e. a., *Politiek in Nederland 1965-1975; Onlusten in Amsterdam 1965-1967* (In de pers... II; 's-Gravenhage: SDU, 1991, 156 blz., f32,50, ISBN 90 399 0179 1).

Bij de belangstelling voor opiniegeschiedenis past het verschijnen van de serie 'De visie van de pers op' (titelpagina) of 'In de pers...', zoals de reeks op de Franse pagina en het achterplat wordt aangeduid. De initiatiefnemers van de serie, verbonden of afgestudeerd aan de Rijksuniversiteit Leiden, hebben zich echter niet veel zorgen gemaakt over een verantwoording van hun gebruik van de krant als historische bron, al of niet in combinatie met andere bronnen. Uit het colofon blijkt dat 'als voornaamste bron' voor de serie gebruik is gemaakt van 'kranteknipsels, afkomstig van de afdeling pers- en tijdschriftendocumentatie van de Tweede Kamer der Staten-Generaal'. In het geval van deel 2 wordt bovendien verwezen naar 'de archieven van RTL4 en het commissariaat voor de media'. Men krijgt de indruk dat ook in deze vindplaatsen uitsluitend naar knipsels is gezocht: naar rapporten en archivalia wordt namelijk niet verwezen. De literatuuropgave in het eerste deel is beneden de maat (de ervoor gereserveerde pagina had best gevuld mogen worden).

In het woord vooraf van het eerste deel maakt Trouw-journalist en docent politiek en massacommunicatie aan de genoemde universiteit, Willem Breedveld, zich wel erg gemakkelijk van het selectieve gebruik van de krant als bron af. Hij schrijft slechts: 'Er valt over te redetwisten of dag- en weekbladen als secundewijzers van de geschiedenis wel zo'n getrouwe afspiegeling geven van de werkelijkheid. Immers, hun 'spiegelen' is vooral filteren, signalen

geven, ergens een vergrootglas op leggen, als waakhond optreden en in het algemeen de aandacht richten op het uitzonderlijke. Dat neemt niet weg dat de Nederlandse media als geheel zeer wel de gevoeligheden weerspiegelen die sommige onderwerpen in de samenleving oproepen'.

In de geciteerde passage zit het venijn: wat voor zo iets wijds als 'de Nederlandse media' opgaat, geldt niet automatisch ook voor de mappen met knipsels die, gerangschikt op onderwerp, ergens zijn bewaard en voor de Leidse serie als (exclusieve) grondstof dienen. Het gaat om tientallen onderwerpen uit de parlementaire geschiedenis van de laatste decennia. Als de Leidse politicologen volgens het eenvoudige recept van de eerste twee deeltjes er nog tientallen zullen laten volgen, is het de hoogste tijd voor een bezinning op een bijstelling van de aanpak. De vier politicologisch opgeleide, maar in de geschiedwetenschap misschien minder bedreven auteurs geven de reacties in kranten en soms ook opinieweekbladen in veel citaten die niet helder genoeg in de context van de tijd worden ingepast. De ingeschoven interpretaties en kritische opmerkingen stijgen niet uit boven het niveau van de verwonderde krantelezer die de journalistiek van de oude knipsels voor contemporaine geschiedschrijving houdt.

De twee tot nu toe verschenen afleveringen van de reeks hebben betrekking op het debat over het al of niet accepteren van enigerlei vorm van commerciële televisie in Nederland in de periode tussen 1951 en 1991 (deel 1) en twee niet goed op elkaar afgestemde thema's 'politiek in Nederland 1965-1975' en 'onlusten in Amsterdam 1965-1967' (deel 2). Het resultaat stelt teleur. Bronnenkritiek veronderstelt een nauwkeurige aanduiding van de aard van het gebruikte materiaal: nieuwsbericht, commentaar of een ander onderdeel van het redactionele gedeelte van de krant. In de openingszin van het eerste deel is sprake van 'verslaggeving van de dag- en weekbladen', terwijl in het voorwoord de klemtoon, terecht zoals uit de inhoud blijkt, wordt gelegd op opiniërende rubrieken. De auteurs blijken onvoldoende vertrouwd te zijn met de indeling en onderdelen van het persorgaan waaraan het knipsel is ontleend (zouden ze de leggers er wel eens bij geraadpleegd hebben?).

De typologie van de gebruikte persorganen ontbreekt of bestaat uit een *meer* of minder gelukkig gekozen bijvoeglijk naamwoord. Van een systematische poging om de lezers ook enig inzicht te geven in institutionele persgeschiedenis of oudere vormen van journalistiek is geen sprake. De interpreterende zinnen en alinea's die er wel aan herinneren, roepen te vaak vragen op, die juist om een antwoord vragen. De niet van voorletters voorziene 'feitelijke hoofdredacteur' van de *Volkskrant*, [J. M.] Lücker, wordt na de 'politiek hoofdredacteur' C. P. M. Romme van dezelfde krant geïntroduceerd met de opmerking, dat eerstgenoemde 'geen rechtstreekse invloed op de politieke lijn van de krant' had (7 van het eerste deel). Wat had Lücker dan wel, rechtsreeks of niet-rechtsreeks? Het ontbreken van een pershistorische literatuurstudie met betrekking tot de geraadpleegde kranten wrekt zich op veel pagina's.

Aan het slot van pagina 142 van het eerste deel krijgt de lezer weliswaar een lesje in persgeschiedenis, maar dit gebeurt dan zonder ook maar één jaartal te noemen. Ook op het gebied van omroepgeschiedenis, toch het thema van deel 1, wordt veel aan de voorkennis van de lezer overgelaten. Op pagina 129 volgt op een zin over 'een groep kritische NCRV-leden' die het niet eens waren 'met het beleid van hun omroep': 'Zo kwam in 1970 [in plaats van 1967] de Evangelische Omroep van de grond'. Hoe wordt niet toegelicht. De beeldspraak is overigens vaker weinig fraai. In het eerste deel struikelt de lezer telkens over kranten die iets 'leken' te doen. Bij nadere bestudering van de context blijkt hij slechts op verkeerde gedachten te komen, omdat de auteurs in een soort scriptiestijl schrijven en 'lijken' in de verleden tijd als stoplap hanteren. Typisch voor deze schrijffrant is ook, dat op 'het commissariaat voor de media' wordt teruggerepen met 'ze' in plaats van 'het' (156 eerste deel). De tekst is, zo blijkt op bijna iedere

pagina, niet zorgvuldig geredigeerd. Van de driehoofdige eindredactie, bestaande uit Breedveld en de hoogleraar Nederlandse politiek en parlementaire geschiedenis aan de Leidse universiteit, J. Th. J. van den Berg, van de Leidse universiteit, versterkt met drs. M. J. van der Zeeuw van de SDU, had men (nog) meer inzet mogen verwachten.

Misschien is er voor een niet in de wetenschap, maar in de vlot geschreven contemporaine geschiedenis geïnteresseerd lezerspubliek aan het tweede deel meer plezier te beleven. Wie de jaren zestig bewust heeft beleefd weet zich nog iets te herinneren van bijvoorbeeld de verloving en het huwelijk van prinses Beatrix met Claus von Arnsberg en de onlusten in het jaar 1966. Deze aflevering in de serie wordt ingeleid door Van den Berg. Hij memoreert dat het 'overzicht' is geschreven door 'twee vertegenwoordigers van de jonge generatie' en dat hijzelf tot de generatie van de tijdgenoten behoort, zodat hij 'de onderhuidse verbazing van de schrijvers' begrijpt. Deze opmerking is ook als kritiek te lezen. Mijns inziens hadden de bewerkers van de knipsels voor hun leeftijdgenoten de periode en de toen spelende kwesties meer tot leven kunnen roepen. Door in een juiste dosering kennis van die tijd te combineren met inzicht in de juist ook in de krant te bespeuren gevoelens van mensen in die jaren.

Al met al is het onder een meer algemene noemer te brengen tweede deel, evenals het meer specialistische eerste deel, onduidelijk als het gaat om de afbakening en behandeling van de stof in relatie tot het beoogde lezerspubliek. Een ondoordacht uitgeefplan met grote kans op mislukking in de lezersmarkt staat een beter idee om het verleden mede met behulp van pershistorische bronnen tot leven te roepen voorlopig voor jaren in de weg, zo vrees ik. Tweeëneenhalf jaar heb ik op vervolgdelen gewacht, in de hoop tot een meer positieve bespreking te kunnen komen. Het ziet er echter naar uit dat ze niet meer zullen verschijnen.

J. M. H. J. Hemels

S. Leydesdorff, *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp 1953-1993* (Amsterdam: Meulenhoff, 1993, 304 blz., f34,50, ISBN 90 290 2771 1); K. Slager, *De ramp. Een reconstructie* (Goes: De Koperen Tuin, 1992, 439 blz., ISBN 90 72138244 (pb.) 90 72138252 (geb.)).

Veertig jaar na de grote watersnoodramp in Zuid-West Nederland in 1953, ook wel zonder meer 'de ramp' genoemd, verschenen daarover twee boeken. Hoewel zij natuurlijk in allerlei opzichten raakvlakken en overeenkomsten vertonen valt op hoe verschillend van aard en aanpak zij zijn. Slager, een journalist met veel ervaring in het samenstellen van historische radio-documentaires waarin op grote schaal van interviews gebruik wordt gemaakt, wilde vooral het verhaal van de ramp en wel in het bijzonder de lotgevallen van 'de gewone mensen' zo goed mogelijk vertellen. Daartoe las hij wat hij daarover kon vinden, raadpleegde hij archieven en documentatie-centra, maar bovenal interviewde hij. Meer dan 200 gesprekken voerde hij zelf en verder kon hij beschikken over ongeveer 350 nog in 1953 gemaakte interviews.

Zo kon hij een 'reportage' maken, waarin het verhaal grotendeels verteld wordt aan de hand van uitspraken van vele betrokkenen en van citaten of parafrases uit originele documenten. De eerste 250 bladzijden zijn chronologisch geordend, de volgende 150 behandelen nog een aantal thema's afzonderlijk. Door het boek heen komen de verschillende eilanden, polders en gemeenten goed gespreid aan bod. Het verhaal heeft een hoog tempo en is zeer concreet. Daardoor laat het boek zich ondanks de omvang en de vele gedetailleerde gegevens vlot lezen. Een gevarieerd beeld van de gebeurtenissen, goed ondersteund door foto's, rijst op. De chaos,